

RECENZJE KSIĄŻEK

Claudia Ritter, Heilpflanzenkraft gegen Viren. Natürlich vorbeugen, Infekte behandeln, Abwehrkräfte stärken (Siła działania roślin leczniczych przeciwko wirusom. Zapobiegać w sposób naturalny, zajmować się infekcjami, wzmacniać siły obronne organizmów), ss. 128, Verlag Eugen Ulmer KG, Stuttgart (Hohenheim) 2020, ISBN 978-3-8186-1320-4, www.ulmer.de

Claudia Ritter jest autorką wielu cenionych książek, zajmującą się głównie ziołolecnictwem w doległościach uwarunkowanych hormonalnie i zagrożeniami systemu immunologicznego. W swoich książkach łączy informacje historyczne z nową wiedzą naukową o świecie roślin leczniczych. Jej najnowszą książką jest *Siła działania roślin leczniczych przeciwko wirusom. Zapobiegać w sposób naturalny, zajmować się infekcjami, wzmacniać siły obronne organizmów*. Składają się na nią: „Spis treści”, „Przedmowa. Silne rośliny przeciwko wirusom pełnym trików”, „Wirusy i choroby wirusowe”, „Portrety roślin i recepty przeciwko chorobom wirusowym”, „Literatura”, „Skorowidz”, „O autorce”, „Podziękowanie” i „Impressum”.

W „Przedmowie” autorka podkreśla, że w obecnych warunkach pandemii (Covid-19), poszukuje się środków skutecznie wspomagających walkę z wirusami. Wiele z nich znajduje się w naszej kuchni: czosnek, cebula, imbir, chrzan, tymianek. Stymulują one komórki obronne układu immunologicznego, dając bezpośrednie efekty antywirusowe albo hamując namnażanie się wirusów. Ich stosowanie nie wywołuje też skutków ubocznych.

Rozdział „Wirusy i choroby wirusowe” zawiera podstawową wiedzę o wirusach i chorobach przez nie wywoływanych. Przedstawiono charakterystykę wirusów zagrażających organizmowi żywym, zwłaszcza człowiekowi (wirusy DNA, wirusy RNA, z osłonką białkową i pozbawionych tej osłonki), wywołujących: ospę wietrzną, półpasiec, zapalenie wątroby (różne typy), odrę, świnkę, różyczkę, paragrypy (typy 1 do 4), grypę (typ A,B i C) oraz choroby wywoływane przez koronawirusy SARS-CoV, MERS-CoV, SARS-CoV-2. Działaniami zabezpieczającymi są: regularne i gruntowne mycie rąk, regularne wietrzenie pomieszczeń, unikanie masowych zbiorowisk ludzkich, zachowanie fizycznego dystansu (1,5-2m), codzienne przyjmowanie witaminy D, ale także odpowiednie odżywianie wzmacniające układ immunologiczny (dzika róża, czarna porzeczka, orzechy i tłuste ryby dostarczające wartościowych tłuszczów). Autorka omawia także: możliwości obrony przeciwwirusowej, diagnozowanie, terapie stosowane w medycynie oraz substancje che-

miczne zawarte w roślinach leczniczych: substancje gorzkie („gorzka medycyna”), rozcieńczzone garbniki, substancje śluzowe, substancje pochodne, olejki eteryczne, saponiny, polifenole i flawonoidy.

W rozdziale „Portrety roślin i recepty przeciwko chorobom wirusowym” autorka dokonała wyboru 20 roślin leczniczych najbardziej skutecznych przeciwko wirusom. Należą do nich: czosnek niedźwiedzi (*Allium ursinum*), czosnek pospolity (*A. sativum*), cebula jadalna (*A. cepa*), arcydzięgiel litwor (*Angelica archangelica*), urzet barwierski (*Isatis tinctoria / indigotica*), dziki bez czarny (*Sambucus nigra*), imbir lekarski (*Zingiber officinalis*), nasturcja większa (*Tropaeolum majus*), kurkuma długa (*Curcuma longa*), chrzan pospolity (*Armoracia rusticana*), melisa lekarska (*Melissa officinalis*), oliwka europejska (liść oliwki) (*Olea europaea*), mięta pieprzowa (*Mentha x piperita*), nagietek lekarski (*Calendula officinalis*), jeżówka purpurowa/wąskolistna (*Echinacea purpurea/angustifolia*), babka lancetowata (*Plantago lanceolata*), lukrecja gładka (*Glycyrrhiza glabra*), tymianek zwyczajny (*Thymus vulgaris*), sadzic przerośnięty/konopiasty (*Eupatorium perfoliatum/cannabinum*), śródziemnomorski czystek.

Warto zwrócić uwagę na rośliny lecznicze skierowane przeciwko wirusom paragrypy, na które chorują głównie małe dzieci do 3 lat. Paragrypa występuje głównie zimą. Skuteczne są: czosnek, kurkuma, liść oliwki i jeżówka. W przypadku grypy roślinami wspomagającymi leczenie są: urzet barwierski, nasturcja większa, czosnek, melisa, liść oliwki, mięta pieprzowa, jeżówka, tymianek, *Cistus*, cebula. Nawet w przypadku chorób wywoływanych przez koronawirusy rośliny lecznicze mogą być bardzo przydatne: czosnek, jeżówka, lukrecja, *Cistus*, tymianek i mięta pieprzowa (obniża temperaturę).

Opisy roślin zawierają dane o ich pochodzeniu, stosowaniu poszczególnych części roślin, zbiorze, składzie chemicznym, wykorzystaniu w praktyce leczniczej, działaniu antywirusowym, recepturach przygotowania produktów leczniczych i produktach gotowych.

Na szczególną uwagę polskich czytelników zasługują łatwo dostępne rośliny: czosnek niedźwiedzi, arcydzięgiel litwor, dziki bez czarny (zarówno kwiaty, jak i owoce), czosnek pospolity, chrzan pospolity, mięta pieprzowa, nagietek lekarski, jeżówki, lukrecja gładka, tymianek, nasturcja, kurkuma, imbir i cebula jadalna. Autorka szczegółowo omawia możliwości ich wykorzystania w profilaktyce, w procesie leczenia i po jego zakończeniu.

Podsumowując, C. Ritter, ekspertka w ziołolecnictwie, opisuje wyczerpująco 20 roślin wspomagają-

cych odporność i leczenie. Opracowała 100 receptur prawidłowego przygotowania z nich herbat, wyciągów i innych produktów. Podkreśla, że roślinne środki lecznicze nie zastępują lekarstw i szczepień, ale mogą być skutecznie stosowane na etapie zapobiegania chorobom wirusowym, właściwego ich leczenia i po wyzdrowieniu. Warto by tę doskonale napisaną książkę przetłumaczyć na język polski jako cenną pomoc dla lekarzy i pacjentów zagrożonych chorobami wirusowymi, szczególnie w obecnym stanie pandemii.

Eugeniusz Kośmicki (Poznań)

Kaspar Heissel, Martin Haberer, Was ist das? Die 120 wichtigsten Beet- und Balkonpflanzen. Beet- und Balkonpflanzen spielend leicht erkennen (Co to jest? 120 najważniejszych roślin rabatowych i balkonowych. Rośliny rabatowe i rośliny balkonowe łatwo rozpoznać w zabawie); 3., aktualisierte Auflage, ss. 120, 120 barwnych fotografii, karty dydaktyczne w kartonowym pudełku, Stuttgart (Hohenheim) 2019, ISBN 978-3-8186-0390-8, Verlag Eugen Ulmer, www.ulmer.de

Potrzeby zdobywania nowych informacji przez adeptów wiedzy ogrodniczej stara się spełniać wydawnictwo Verlag Eugen Ulmer ze Stuttgartu (Hohenheim), przygotowując serię dydaktyczną: *Podstawowa wiedza o roślinach «Co to jest?» - karty do uczenia się w kartonowym pudełku*. Ukazały się już: *Co to jest? 120 najważniejszych roślin pokojowych* (K. Heissel, M. Haberer), *Co to jest? 120 najważniejszych roślin drzewiastych* (M. Haberer), *Co to jest? 120 najważniejszych bylin* (M. Haberer) i *Co to jest? 120 najważniejszych roślin trujących* (B. Bohne, P. Dietze). Niedawno pojawiło się opracowanie K. Heissela, M. Haberera pt. *Co to jest? 120 najważniejszych roślin rabatowych i balkonowych*.

Na pracę tę składa się 120 kart dydaktycznych umożliwiających szybkie rozpoznanie ulubionych i najważniejszych roślin rabatowych i balkonowych. Barwne fotografie i symbole pomagają zapoznać się z roślinami, ich potrzebami i stanowiskami. Praktyczne karty dydaktyczne umożliwiają korzystanie z nich przez uczniów lub studentów w pociągu, tramwaju lub autobusie, gdyż pudełko mieści się z łatwością w kieszeni.

Pierwsza strona każdej karty składa się z barwnej fotografii określonej rośliny, a druga ze szczegółowego jej opisu przy wykorzystaniu określonych symboli graficznych. Dotyczą one: zagrożenia rośliny dla człowieka (roślina trująca), formy życiowej (roślina jedno- lub dwuletnia, półkrzew, bylina, roślina cebulowa, roślina bulwiasta, krzew, drzewo, sukulenta), okresu kwitnienia (podanego w miesiącach), optymalnych warunków świetlnych (słoneczne, cieniste, półcieniste, niesłoneczne), danych o możliwościach przetrzymywania i wykorzystania dla celów ogrodniczych. W tym ostatnim przypadku określa się roślinę: zwisającą, okrywową, rabatową i grządkową, balkonową, do obwódek, do

obsadzania grobów, pnącą, do pojemników, do cięcia, błotną i roślinę doniczkową. Przy opisie przedstawiono: nazwę łacińską i niemiecką, rodzinę rośliny, pochodzenie, formę wzrostu, kształt liści i kwiatów, wysokość w okresie kwitnienia, stanowisko naturalne, zastosowanie w ogrodzie, sposób rozmnażania, sposoby uprawy, a także najważniejsze odmiany ogrodnicze.

Nie sposób w krótkim opracowaniu omówić szczegółowo 120 roślin przedstawionych na kartach dydaktycznych. Istotne, że z punktu widzenia użytkownika rośliny rabatowe i balkonowe podzielono na: te o wszechstronnym zastosowaniu, do stosowania pojedynczo lub w małych grupach, doskonale do ogrodów skalnych, wykorzystywane jako kwiaty cięte, przeznaczone na tarasy i balkony, rośliny rabatowe, ceniolubne, pnące, okrywowe, do stosowania w pojemnikach, doskonale na małe żywopłoty i tworzenie łąk kwietnych, rośliny do obsadzania grobów oraz kwiaty i trawy na suche wiązanki.

Do roślin o szerokim zastosowaniu na rabatach i balkonach zalicza się np.: żeniszek meksykański (*Ageratum houstonianum*), czubatkę ubiorkolistą (*Brachyscome iberidifolia*, tzw. „niebieska stokrotka”), powój trójbarwny (*Convolvulus tricolor*), dimorfotekę zatokową (*Dimorphotheca sinuata*), gazanie (*Gazania rigens*), heliotrop peruwiański (*Heliotropium arbore-scens*), lewkonie letnią (*Matthiola incana*), len wielkokwiatowy (*Linum grandiflorum*), mak polny (*Papaver rhoeas*), werbenę patagońską (*Verbena bonariensis*).

Wiele wymienionych w opracowaniu roślin można stosować pojedynczo lub w małych grupach. Należą tutaj m.in.: malwa ogrodowa (*Alcea rosea*), szarłat zwisły (*Amaranthus caudatus*), paciorecznik indyjski (*Canna indica*), dalia ogrodowa (*Dahlia x hortensis*), słonecznik zwyczajny (*Helianthus annuus*), malwa leśna (*Malva sylvestris*), egzotyczna lantana (*Lantana camara*), ślázówka trzymiesięczna (*Lavatera trimestris*), mak ogrodowy (*Papaver somniferum*), rącznik pospolity (*Ricinus communis*).

Do ogrodów skalnych nadają się m.in.: piechotka nadmorska (*Asteriscus maritimus*), chińska uludka (*Cynoglossum amabile*), dimorfoteka zatokowa (*Dimorphotheca sinuata*), dorotka stokrotkowata (*Dorothaeanthus bellidiformis*), gazania (*Gazania rigens*), floks Drummonda (*Phlox drummondii*).

Sporo roślin rabatowych i balkonowych wykorzystuje się jako kwiaty cięte. Są wśród nich np.: „lwia paszcza” (*Antirrhinum majus*), ostróżka ogrodowa (*Consolida ajacis*), goździk brodaty (*Dianthus barbatus*), goździk chiński (*Dianthus chinensis*), słonecznik zwyczajny (*Helianthus annuus*), jaskier azjatycki (*Ranunculus asiaticus*), rudbekia szorstka (*Rudbekia hirta*), tulipan ogrodowy (*Tulipa gesneriana*), werbena patagońska (*Verbena bonariensis*), cynia wąskolistna (*Zinnia angustifolia*).

Na tarasach nie może zabraknąć roślin ozdobnych takich jak: złocien krzewiasty (*Argyranthemum frutescens*), wrzosiec drobny (*Erica gracilis*), mieszańce uprawne fuksji (*Fuchsia*), psianka Rantonnetiego (*Lycianthes rantonnetii*), pelargonia z grupy Peltatum, pelargonia grupy Zonale, pięknie zabarwiona pokrzewlica Forstera (*Plectranthus forsteri*).

Na uwagę zasługują też rośliny rabatowe: piechotka nadmorska (*Asteriscus maritimus*), begonia stale kwitnąca (*Begonia semperflorens*), begonia bulwiasta (*Begonia tuberhybrida*), czubatka ubiorkolistna, tzw. „niebieska stokrotka” (*Brachyscome iberidifolia*), kosmos podwójnie pierzasty (*Cosmos bipinnatus*), złocień ogrodowy (*Chrysanthemum indicum*), aster chiński (*Callistephus chinensis*), dzwonek ogrodowy (*Campanula medium*), chaber bławatek (*Centaurea cyanus*), gailardia nadobna (*Gaillardia pulchella*), lyszczyk wytworny (*Gypsophila elegans*), ubiorek tarczowy (*Iberis umbellata*), niecierpki (*Impatiens*, grupa nowogwinejska, *I. walleriana*), lewkonia letnia (*Matthiola incana*), nemezja powabna (*Nemesia strumosa*), facelia (*Phacelia congesta*), kilka gatunków szalwii (*Salvia patens*, *S. splendens*), werbeny ogrodowe i werbena patagońska, cynia wytworna (*Zinnia elegans*) i wiele innych.

Opracowanie K. Heissela i M. Haberera *Co to jest? 120 najważniejszych roślin rabatowych i balkonowych* stanowi znakomitą pomoc dydaktyczną dla uczniów i studentów ogrodnictwa i architektury krajobrazu. Jest ono bardzo pomocne dla szerokiego grona miłośników roślin i ogrodów. Warto by podobne środki dydaktyczne wykorzystać szeroko, również i w Polsce.

Eugeniusz Kośmicki (Poznań)

Sven Nürnberger, Hilke Steinecke, Theodor C.H. Cole, *Palmengarten Frankfurt am Main, (Ogród palmowy Frankfurt nad Menem), 80 Farbfotos, ss. 96, Stuttgart (Hohenheim) 2019, Eugen Ulmer KG, ISBN 978-3-8186-0690-9, www.ulmer.de*

W ramach serii „Podróże ogrodnicze” („Gartenreisen”) ukazała się monografia ogrodniczo-botaniczna pt. *Ogród palmowy we Frankfurcie nad Menem*. Jest to duży ogród botaniczny, znany na całym świecie. Jego inicjatorem i współzałożycielem był ogrodnik Heinrich Siesmayer (1817-1900). Ogród ten został założony w 1868 r. Obecnie liczy on około 22 ha, a na tym obszarze uprawia się 15 000 gatunków zarówno w warunkach naturalnych, jak i w szklarniach. Cechą charakterystyczną ogrodu są oczywiście palmy, których kolekcja liczy 180 gatunków. Znajdują się tu także rośliny obszarów tropikalnych i subtropikalnych. Ogród liczy już 150 lat i dumny jest też z wielu starych drzew. Cechą tej interesującej książki jest jej dwujęzyczność: język niemiecki i język angielski.

Na tę bogato ilustrowaną książkę S. Nürnbergera, H. Steinecke i T.C.H. Cole’a składają się: „Wprowadzenie”, „Tropicarium”, „Mikroklimat miejski”, „Rośliny drzewiaste w terenie”, „Trawy jako elementy krajobrazu”, „Światowa podróż przez państwo dzikich bylin”, „Dom subantarktyczny”, „Kamienie i szczeliny skalne”, „Bogactwo kwiatów”, „Ogród botaniczny”, „Możliwości edukacyjne” oraz informacja o autorach, godziny otwarcia i kontakt z ogrodem, źródła zamieszczonych fotografii, podziękowania i impressum.

Autorami książki są:

- Sven Nürnberger – specjalista w zakresie uprawy roślin ozdobnych, zwłaszcza uprawy i zastosowania bylin. Obszar jego pracy obejmuje planowanie rozwoju i opieki nad botanicznymi ogrodami tematycznymi. Jest on uznanym międzynarodowym ekspertem w zakresie bylin, a także autorem licznych opracowań w czasopiśmie „Gartenpraxis”;

- Hilke Steinecke jest kuratorką „Ogrodu palmowego”. Do jej podstawowych zadań należy naukowa opieka nad stanem roślin, przekazywanie informacji o ogrodzie, redakcja czasopisma „Palmengarten”, regularne kontakty ze środkami masowego przekazu;

- Theodor C.H. Cole, Amerykanin, przygotował angielski tekst, jest także doradcą w zakresie problemów naukowych ogrodu. Zajmuje się słownikami naukowymi, a także posterami.

We „Wprowadzeniu” autorzy przedstawiają historię, główne części ogrodu i jego zadania. Poznajemy plan ogrodu i jego podstawowe obiekty: „Wejściowy ogród pokazowy”, „Ogród różany i Dom Rosenbrunn”, „Dom palmowy z galerią wystawową”, „Duży staw i ogród różanecznikowy”, „Ogród skalny i ogród z trawami”, „Ogród bylinowy”, „Dom Leonhardsbrunn i domy alpejskie”, „Dom subantarktyczny i założenia stepowe”, „Tropicarium”, „Ogród letni z sukulentami i fuksjami”. Autorzy podkreślają, że łagodny klimat Frankfurtu nad Menem umożliwia uprawę w naturze wielu gatunków ciepłolubnych, z obficie kwitnącymi na wiosnę wieloma geofitami.

„Ogród palmowy” istnieje od 1868 r., a dostępny jest dla szerokiej publiczności od 1871 r. Pierwsze rośliny pochodziły ze zbiorów księcia Adolpha von Nassau z Parku Zamkowego Biebrich (Wiesbaden), ukształtowanego w stylu angielskiego parku krajobrazowego. Natomiast „Tropicarium” obejmuje 9 różnorodnych klimatyzowanych szklarni pokazowych (od pustyni do lasu deszczowego), powstałych w latach 80. ubiegłego wieku. Oglądać można tam: palmy, sukulentę, storczyki, tropikalne rośliny owocowe i przyprawowe, a wśród nich: welwiczję z Pustyni Namibskiej (*Welwitschia mirabilis*), *Amorphophallus titanum* z Sumatry z największym kwiatostanem na świecie, wyjątkowy zbiór roślin z Madagaskaru i kolekcję bromelii.

Poza szklarniami uprawianych jest wiele roślin mrozoodpornych, np. z południowoafrykańskich Gór Smoczyc (m.in. *Berkheya cirsifolia*, *B. purpurea*, *Gomphastigma virgatum*), z lasów monsunowych Azji (m.in. *Pleione bulbocodioides*, *Begonia grandis* subsp. *grandis*), z Ameryki Południowej (m.in. *Libertia chilensis*, *Blechnum penna-maritima*, *Acaena magellanica*), z Tasmanii i gór Nowej Zelandii.

W „Ogrodzie palmowym” oglądać można także kolekcję egzotycznych roślin drzewiastych: dębów i klonów z Azji i Ameryki Północnej, rzadkie drzewa iglaste, amerykańskie drzewo poziomkowe (*Arbutus menziesii*), 100-letnie buki, olbrzymie sekwoje, wierzby, cyprysniki błotne czy klon palmowy.

Ważnym elementem „Ogrodu palmowego” są rośliny preriowe, w tym: np. trawy pampasowe, schizachyrium miotlaste, oraz liczne byliny: np. mikołajek

jukkolistny, różnorodne gatunki amsonii czy penstemonu.

W „Ogrodzie palmowym” znajdziemy także bambusy oraz rośliny stepowe z trawami Europy Południowej i Środkowej, Azji, Ameryki Północnej i Południowej.

W ogrodzie bylinowym występują rabaty azjatyckie (głównie z obszarów Himalajów), afrykańskie (m.in. dieramy, trytomy) oraz z obszarów wilgotnych i brzegów stawów.

W „Domu subantarktycznym” spotkamy rośliny m.in. z obszaru Chile, Nowej Zelandii i Patagonii w Argentynie, a wśród nich: *Lapageria rosea*, *Rhopalostylis sapida*, cedry, cyprisy patagońskie i paprocie drzewiaste.

W ogrodzie skalnym, założonym w latach 1872-1874, rośnie wiele okazów flory andyjskiej, Gór Smoczych, Afryki Południowej i Alp Nowozelandzkich, w tym *Tecophilaea cyanocrocus* z Chile, ale także byliny rabatowe, wiele kwiatów i rośliny drzewiaste.

W bezpośrednim sąsiedztwie „Ogrodu palmowego” znajduje się Ogród botaniczny, w którym rośnie ponad 4000 gatunków uporządkowanych geograficznie. W „Ogrodzie palmowym” działa także „Zielona szkoła”, prowadząca liczne kursy i wykłady. Ponadto „Ogród palmowy” publikuje dwa razy do roku czasopismo „Der Palmengarten” (od 2018 także online). Od grudnia do stycznia gości Ogródu zachwycają bajkowe iluminacje.

Książka S. Nürnbergera, H. Steinecke, T.C.H. Cole’a *Ogród palmowy we Frankfurcie nad Menem* zasługuje na uwagę polskich czytelników. Zachęci ona bez wątpienia do jego odwiedzenia i zapoznania się z bogatą kolekcją.

Eugeniusz Kośmicki (Poznań)

Robert Gliniars, Adolf Martin Steiner, *Die Hohenheimer Gärten. Ein Paradies in Süden Stuttgarts (Ogrody Hohenheimerskie. Raj na południu Stuttgartu)*, ss. 96, 70 barwnych fotografii, Stuttgart (Hohenheim) 2018, ISBN 978-3-8186-0384-7, www.ulmer.de

Ogrody Hohenheimerskie są znane nie tylko w Niemczech, ale i w całej Europie i dlatego dr R. Gliniars i prof. A.M. Steiner zdecydowali się przedstawić je w ramach popularnej serii *Podróże ogrodnicze*, wydawanej przez wydawnictwo Verlag Eugen Ulmer ze Stuttgartu-Hohenheim. Stuttgart określany jest mianem „miasta ogrodów”, w którym, poza Ogrodami Hohenheimerskimi, znajdują się: Rosensteinpark, Höhenpark Killesberg i Ogród zoologiczno-botaniczny Wilhelma.

Ogrody Hohenheimerskie to klejnot sztuki ogrodniczej, wiążący historyczną architekturę ogrodową z nowoczesnymi badaniami. Ich początki sięgają 1776 r., kiedy książę wirtemberski Carl Eugen założył park w stylu angielskim. Współczesne, obejmujące łącznie 35 ha, Ogrody Hohenheimerskie stanowią zespół czterech różnorodnie ukształtowanych ogrodów: Park

zamkowy, Ogród egzotyczny, Ogród botaniczny i nowoczesny Ogród krajobrazowy, ze starymi, drzewami, pagórkami i stawami, ciekawymi pomnikami, punktami widokowymi i drogami panoramicznymi.

Na książkę R. Gliniarsa i A. M. Steinera składają się z: „Wprowadzenie”, „Park Zamkowy”, „Ogród Botaniczny”, „Ogród Krajobrazowy”, „Ogród Egzotyczny” i „Zakończenie” („Kontakt”, „Godziny otwarcia”, „Źródło fotografii”, „Podziękowanie”, „Impressum”).

We „Wprowadzeniu” przedstawiono charakterystykę Ogrodów Hohenheimerskich, historię zasiedlania obszarów dzisiejszego Hohenheimu, życie założycieli księcia Carla Eugena i Franziska von Hohenheim, historię czterech części ogrodów oraz określono cele ich działania. „Perłą” Hohenheimu jest Zamek z Parkiem zamkowym, Aleją topolową, Górą winną i Państwiskiem owiec. Najbardziej znaną i najstarszą częścią Ogródu są założone przez księcia Carla Eugena fragmenty Ogródu angielskiego – Ogród egzotyczny, który, wraz z Ogrodem krajobrazowym, tworzą Arboretum krajowe Badenii-Wirtembergii. Hohenheim znajduje się na wysokości od 345 do 395 m n.p.m. Obszary dzisiejszego Hohenheimu należały pierwotnie do Państwa Rzymskiego (wycofali się oni w 280 r. n. e.). Po raz pierwszy nazwa „Hohenheim” pojawiła się w 1100 r. (Kodeks Hirsauensis), ale dopiero w XV w. rozwinął się on jako ośrodek znacznych dóbr ziemskich. Powstanie Ogrodów Hohenheimerskich to jednocześnie historia Carla Eugena i Franziska von Hohenheim, którzy stworzyli w latach 1776-1793 rodzaj angielskiego ogrodu krajobrazowego (późniejszego Ogródu egzotycznego) z 60 romantycznymi obiektami architektonicznymi i wyposażyli go w egzotyczne rośliny. Ogród ten odwiedzali m.in. Schiller, Goethe i wiele ważnych i znanych ówczesnych osób.

W połowie lat 70. XX w. założono nowy Ogród botaniczny przy Wzgórzu zamkowym i System roślin przy Ogrodzie egzotycznym. Park zamkowy i Ogród botaniczny powiązane są ze sobą przez historyczną Aleję topolową. Od 1974 r. Ogród botaniczny liczy 8,5 ha, w obrębie których znajduje się System roślin (tylko 0,7 ha), gdzie przedstawiono systematykę roślin w ujęciu historycznym. W 1994 r. rozszerzono Arboretum krajowe Badenii-Wirtembergii o 7,2 ha; założono tam nowy Ogród krajobrazowy. Kolekcja drzew liczy obecnie prawie 1100 różnych gatunków roślin drzewiastych, z 1400 odmianami i formami ogrodowymi.

Ogrody Hohenheimerskie są jednostką Uniwersytetu Hohenheim, służącą dydaktyce i badaniom w obrębie: botaniki, zoologii, ekologii rolnej i ochrony roślin. Ogrody są bezpłatnie dostępne dla szerokiej publiczności w ciągu całego roku. Książka R. Gliniarsa i A. M. Steinera zaprasza nas na „spacer” od południowego skrzydła Zamku Hohenheim przez Park zamkowy, Ogród botaniczny i Ogród krajobrazowy. Następnie przez Ogród egzotyczny wracamy do Zamku. W „podróży” tej bardzo pomocny jest plan Ogrodów Hohenheimerskich.

Zamek Hohenheim stanowi imponującą budowlę, dookoła której znajduje się niewielki Park Zamkowy (4,2 ha) z botanicznymi rarytasami, pomnika-

mi i punktami widokowymi. Dzielią go geometrycznie ułożone: Droga drzew iglastych, z daglezją, sekwoją czy żółtą sosną, i Aleja drzew liściastych m.in. z: leszczyną drzewiastą czy białą morwą. Spotkamy tu także duży egzemplarz jarzębu domowego, pochodzący z Japonii grujecznik japoński i rzadkie gatunki magnolii. Na terenie Parku zamkowego znajdują się pomniki: Szkoły Rolniczej, Kanclerza Rzeszy Otto von Bismarcka i pomnik wirtemberskiej Królowej Kathariny.

Droga z Parku zamkowego do Ogrodu botanicznego prowadzi Aleją topolową (z topolami kanadyjskimi), pomiędzy Górą winną i Pastwiskiem owiec. Ogród botaniczny liczy 8,5 ha. Znajdziemy tu tundrę stepową (historia wegetacji okresu polodowcowego), lasy brzoźowo-sosnowe, zarośla leszczyny aż do lasów bukowych i dębowo-grabowych. Przedstawiono także sukcesję roślin na obszarze górzystym Niemiec południowych. W zachodniej części Ogrodu botanicznego znajdują dwa ogrody z roślinami leczniczymi: historyczny, poświęcony roślinom leczniczym Hildegard von Bingen (1098-1179), i współczesny. Pomiedzy nimi znajduje się pomnik sławnego lekarza i filozofa Theophrastusa von Hohenheim (1493-1541), zwanego Paracelsusem. Usytuowany dalej System roślin obejmuje 2700 gatunków.

Najmłodszą częścią Ogrodów Hohenheimerskich jest Ogród krajobrazowy o powierzchni 7,2 ha, utworzony w 1998 r. W Ogrodzie tym znajdują się dwa wzniesienia: pagórek Monopteros i Wzgórze różane, z dzikimi gatunkami róż, głógów, dereni, z których rozciąga się wspaniały widok na Ogrody Hohenheimerskie. W Ogrodzie krajobrazowym na uwagę zasługuje labirynt lawendowy (2500 roślin) i obszar z lipami (Lipowa Arkadia).

Główną częścią Krajowego arboretum Badenii-Wirtembergii jest Ogród egzotyczny, założony przed 200 laty. Jego dewiza to: tradycja, piękno, potęga, różnorodność. Na obszarze tym znajdziemy: Rzymski dom gospodarczy, Dom zabawy, Ruiny trzech słupów grzmiącego Jupitera, Górę pasterza i pomnik Franziska von Hohenheim. Osiemnaście drzew pochodzi jeszcze z czasów księcia Carla Eugena i Franziska von Hohenheim, a prawie 60 ma ponad 150 lat. Wśród znajdujących się tam roślin znajdziemy m.in.: tulipanowce (6 egzemplarzy), wiele dębów szypułkowych, lipy i potężne platany, metasekwję chińską (żywa skamielina) i miłorząb dwukłapowy (okaz męski liczy ponad 100 lat). Ciekawe są też wydzielone strefy: łąka magnoliowa, kwatery różaneczników i łąka klonowa oraz ciekawe nasadzenia bylinowe.

Książka *Ogrody Hohenheimerskie. Raj na południu Stuttgartu*, doskonale opracowana i pełna wspaniałych ilustracji, stanowi znakomitą lekturę dla wszystkich miłośników ogrodów i roślin. Zespół czterech ogrodów, chociaż bardzo różnych, tworzy fascynującą całość - wspaniałą wizytówkę Stuttgartu.

Eugeniusz Kośmicki (Poznań)

Lars Weigelt, Gartenpraxis im Klimawandel (Praktyka ogrodnicza w okresie zmian klimatu), ss. 144, Ponad 180 fotografii, BLV Verlag, München 2017, ISBN 978-3-8354-1634-5, www.blv.de

Obserwowaną obecnie zmianę klimatu charakteryzują takie zjawiska jak: coraz gorętsze i suche lata, wzrost średniej temperatury rocznej, nachodzące na siebie pory roku, wzrost liczby zjawisk gwałtownych (ulewne opadów deszczu, silne wiatry) czy bardzo łagodne zimy. Próbę wyjaśnienia ich oddziaływania na współczesne ogrodnictwo podjął Lars Weigelt w książce *Praktyka ogrodnicza w okresie zmian klimatu*. Celem autora jest nie tylko analiza zachodzących zmian, ale także wskazanie możliwości działań przystosowawczych i naprawczych, określanych jako projekty ogrodnicze w warunkach zmian klimatu. Książka jest bogato ilustrowana; zawiera ponad 180 barwnych fotografii.

Zawartość książki stanowią części: „Klimat w procesie zmian”, „Praktyka ogrodnicza w czasie zmian klimatu”, „Nowe gwiazdy ogrodu” oraz „Pomocne odnośniki”, „Skorowidz słów kluczowych”, „Źródła ilustracji”, „O autorze” i „Impressum”.

W części pierwszej autor podkreśla, że w ogrodnictwie w warunkach zmian klimatu „wszystko staje się odmienne”. W „Narodowym raporcie klimatycznym 2016”, stwierdzono m.in., że umocnił się trend do ocieplania klimatu Niemiec, przeciętna roczna temperatura wzrosła o 1,4°C w ostatnich 135 latach, do czego przyczyniają się zmiany antropogeniczne (m.in. wzrost dwutlenku węgla i metanu w atmosferze). Ma to ogromny wpływ na florę i faunę, powodując inwazję obcych obszarowo roślin i zwierząt, wzrost liczby chorób roślin i narastające plagi szkodników. Autor podkreśla, że konsekwencje globalnej zmiany klimatu w dużym stopniu są nadal nieznane, a przed naukowcami jeszcze wiele pracy.

Część „Praktyka ogrodnicza w czasie zmian klimatu” zawiera analizę najważniejszych zagrożeń klimatycznych, a także projekty zaradzenia różnym zagrożeniom. Omówiono następujące tematy: „Przesunięcia w przebiegu pór roku”, „Upał i susza”, „Projekt: Wysoka rabata warzywna – rabata ze spichlerzem”, „Projekt: Rośliny stepowe i rośliny preriowe”, „Wiązanie mas wód”, „Projekt: Strefa wsiakania – sposób obchodzenia się z wodą”, „Gwałtownie zmieniające się czasy”, „Projekt: Ochrona przed wiatrem w ogrodzie warzywnym” i „Róg obfitości pełen nowych plag ogrodniczych”.

Zmiany klimatu wpływają na ogrodnicze pory roku. I tak, jako początek wiosny przyjmuje się kwitnienie leszczyny (kwitnie 23 dni wcześniej niż 50 lat temu), początek lata - kwitnienie czarnego bzu (kwitnie 17 dni wcześniej), a początek jesieni łączy się z dojrzałością owoców czarnego bzu (dojrzałe 18 dni wcześniej). Późna jesień, a więc koniec wegetacji, wiąże się z zabarwieniem liści dębu szypułkowego, a opadanie jego liści z początkiem zimy – tu nie występuje wiele zmian.

Autor omawia kolejno takie niekorzystne zjawiska w Europie jak: upały (gdzie temperatura prze-

kracza 30°C), fale upałów (gdy trwają co najmniej 5 dni), wynikająca z nich susza, silne i gwałtowne opady oraz silne wiatry, określane jako cyklony, tajfuny, huragany. Wszystkie są ogromnym wyzwaniem dla rolnictwa i ogrodnictwa. W książce znajdziemy sugestie stosowania odpowiednich zabezpieczeń: magazynowanie wody, zielone dachy, wykorzystanie wody deszczowej w gospodarstwach domowych, zwiększanie powierzchni pokrytych roślinnością, wysokie grządki warzywne, ogrody żwirowe, szerokie zastosowanie roślin stepowych i preriowych, strefy wsiąkania wody, ochrona przed wiatrami w ogrodzie warzywnym.

Wiele miejsca poświęca także autor walce ze szkodnikami zwierzęcymi [np. azjatyckie korniki drzew liściastych, muszka owocowa, ognista bakteria (*Xylella fastidiosa*)] i roślinnymi chwastami (np. japoński rdest bylinowy, barszcz olbrzymi, czerwemcha późna), które wypierają gatunki rodzime i są odpowiedzialne za spadek bioróżnorodności.

W części „Nowe gwiazdy ogrodu” przedstawiono: „Gotowi do tworzenia nowych ogrodów”; „Drzewa”, „Krzewy zrzucające liście jesienią”, „Krzewy wieczniezielone”, „Byliny na stanowiska słoneczne”, „Byliny na stanowiska półcieniste”, „Byliny na stanowiska cieniste”; „Trawy na stanowiskach słonecznych”, „Trawy na stanowiskach półcienistych i cienistych” oraz „Kwiaty jednoroczne”. Zmiana klimatu prowadzi do odrzucenia dotychczasowych automatyzmów w praktyce ogrodniczej i pojawia się, wraz z nową epoką ogrodniczą, „nowych gwiazd”. Przykładowo przechodzą więc do przeszłości rabatowe byliny z dużym zapotrzebowaniem na składniki pokarmowe i wodę. Konieczne jest nowe spojrzenia na krajobrazy naturalne, które często uformowały się w skrajnych warunkach klimatycznych i środowiskowych, oraz gotowość do wprowadzenia w życie nowych wzorców ogrodniczych. Obejmować powinny one takie rośliny, które mogą przetrwać w warunkach zwiększonego promieniowania słonecznego, skrajnych opadów, niskiego poziomu wód gruntowych, a także odpornych na narastającą falę chorób i szkodników. Zaawansowane badania w tym zakresie prowadzi Techniczny Uniwersytet Drezdeński.

L. Weigelt proponuje szerokie wprowadzanie odpornych ogrodów żwirowych i stepowych. Wskazuje też odpowiednie rośliny drzewiaste i byliny, które mogą się rozwijać w warunkach zmian klimatu: klon czerwony, wiązowiec południowy, miłorząb dwukłapowy, ambrowiec amerykański, magnolię japońską, parocję perską (drzewo żelazne), dąb omszony i brzostownicę japońską, choć wiele z nich nie jest popularnych i spotykamy je głównie w arboretach i ogrodach botanicznych. Kolejną grupę stanowią krzewy zrzucające liście jesienią, a wśród nich: moszenki drzewiaste, budleja, perowska bylinowata, tamaryszek, żarnowiec, oliwnik, ostrokrzew amerykański, śliwa krwista, głógownik, kalina, prusznik i trzmieлина.

Trwałe ulistnienie mają kalmia szerokolistna i szczególnie odporny ogień szkarłatny. Autor proponuje także odpowiednie gatunki róż rabatowych, pnących i krzewiastych.

W ogrodach przyszłości nie może zabraknąć odpornych bylin. Na stanowiska słoneczne nadają się: kłosowiec, anafalis trójnerwowy, pajęcznica gałęzista, aster pirenejski, czyścica mniejsza, mikołajki, wilczomlecz, hyzop lekarski, kocanki włoskie, świerzbica macedońska, lawenda wąskolistna, lnicia purpurowa, len trwałe, kocimiętka, żelaznik, rudbekia błyskotliwa, szalwia omszona, rozchodniki, czyściec wełnisty i werbena patagońska. Na stanowiska półcieniste autor proponuje: japoński zawilec jesienny, jarzmiankę większą, rdest himalajski, dzwonek Poszarskiego, pluskwicę groniastą, bodziszek korzeniasty, liriopę szafirkowatą i kozłóvkę długoszijkową. Jako odporne byliny ceniolubne wskazano: epimedię, czarny konwalek płaskogłębikowy, rumiankę japońską i wietlicę japońską.

Autor poleca także wprowadzanie traw. Na stanowiskach słonecznych doskonale przyjmą się: butelua smukła, owies wieczniezielony, strzępica sina i ostnica, a na stanowiskach półcienistych i cienistych: trzcinnik górski, turzyca pagórkowa, hakonechloa japońska i imperata cylindryczna. Wśród odpornych roślin jednorocznych Weigelt wymienia: kosmos podwójnie pierzasty, eszolcję kalifornijską, formy ogrodowe gazanii, portulakę wielkokwiatową i wiele innych.

Książka Larsa Weigelta *Praktyka ogrodnicza w okresie zmian klimatu* należy do ważnych opracowań botaniczno-ogrodniczych. Przedstawia zagrożenia w warunkach zmian klimatycznych i omawia rośliny, które dobrze rozwijają się w tych trudnych warunkach (gorące i suche lata, łagodne zimy, gwałtowne wiatry i deszcze, napływ nowych szkodników). Książka ta stanowić może cenną pomoc dla specjalistów oraz szerokiego grona miłośników roślin i ogrodów.

Eugeniusz Kośmicki (Poznań)